

Rahvausk lokaalses kollektiivis

Jõesaami usundilise pärimuse süsteemi jäälil

Pasi Enges

Rahvausundi mõiste on avar. Kõige laiemas tähenduses sisaldab see kõike, millesse rahvas usub. Rahvausund on ühtmoodi õpitud ja lahutamatu osa inimmeelest nagu emakeelgi. See on pärimusena põlvest põlve vahendatav eluviisi alus (Hyry *et al.* 1995: 11). Rahvausundi kesksed valdkonnad on *rahvapärane maailmapilt* (arusaamad maailmakõiksuse sünnist ja struktuurist, samuti surmast ja surmajärgsest elust jne), *rituaalne käitumine* (kultuskohad, siirde- ja kalendriitused, taidad ja ravimine), *usundilised spetsialistid* (nõiad, teadjad, ravi- ja rahi-), *rahvapärane mõtlemine* (nt moraal, normid ja sanktsioonid, arusaamad õnnest) ja *üleloomulikud olendid*. Folkloristliku rahvausundi uurimise seisukohalt on huvitavad *usundilised pärimused* (müüdid, usundilised muistendid, memoraadid, loitsud jne), mille kaudu võidakse uurida ka muid valdkondi (vrd Siikala 1985).

Uurimisobjekti avarusest tingituna keskenduvad rahvausundi-uurimused peaaegu eranditult selle mingile osale, näiteks teatud uskumusolendit puudutavale pärimusele, mõnele rahvapärase maailmapildi mõistele või ka mõne tavandi uskumuslikule alusele. Avarad üldkäsitlused - näiteks kogu rahvausundit haaravad uurimused - on vältimatult valikulised ja üldistavad. Rahvausundi kõiki aspekte on võimatu paigutada ühtede kaante vahele.

Peale teadusalal parajasti valitsevate paradigmat mõjutavad rahvausundi uurimise viise ka uurija kasutuses oleva aineistiku iseloom ja folkloristliku kogumistöö konventsioonid. Vanad arhiivimaterjalid vastavad kõige paremini pärimuse motiivistikku ja levikut puudutavaile ja neist tuletatavaile küsimustele. Folkloristlikud välitööd on omalt poolt olnud tavaliselt lühiaegsed: ühekordset külaskäiku (võimalikult paljude) informantide juurde on peetud õigeks ja täiesti piisavaks materjali hankimise mooduseks (vt nt Goldstein 1964: 24-25).

Uurimused, milles on põhjalikult käsitletud uskumustraditsiooni teatud ajaliselt ja paikkondlikult piiratud kollektiivis toimiva süsteemina, on folkloristikas siiani haruldased. Sedalaadi töid tuleb otsida eeskätt kultuurantropoloogiast või antropoloogiliste sugemetega folkloristikast.

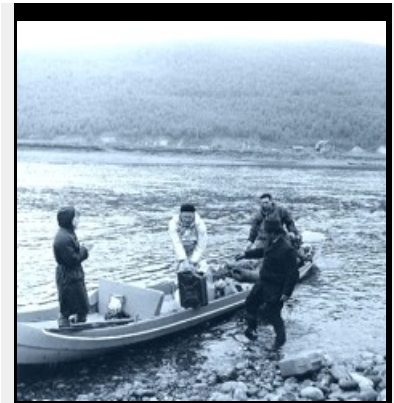

Küla asetseb Teno jõe ja tundruala vahelisel rannaribal. Pildil on Vuolabi maja. Foto Juha Pentikäinen. (TKU/P/67/52.)

Käesolevas artiklis jälgin ühe saami küla pärimust sellisena, nagu see paistab 1960-1970ndail aastail kogutud arhiiviainese valgusel. See küla on Soome kõige põhjapoolsemas Utsjõe (saami keeles *Ohcejohka*) vallas, Soome ja Norra piirijõe Teno (*Deadnu*) rannal asetsev Talvadas (*Dálvadas*).

Küla uurimisobjektina

Soome folkloristikas toimus 1960ndail aastail tähelepanuväärne metodoloogilise suuna muutus. Varasema, pärimustekstidele keskendunud uurimistöö kõrvale kerkis kultuur- ja sotsiaalanthropoloogiast mõjutusi saanud suundumus, mis tähtsustas folkloori kui kultuurilise kommunikatsiooni vahendit. Huviobjektideks said pärimuse edasikandumise protsessid, kasutamine ja tähendus ühiskonnas. Sellistele küsimuseasetustele vastas olemasolev arhiivimaterjal halvasti - ja seetõttu tähtsustas antropoloogiline folkloristika välitöid, «elava» folkloori uurimist seda kasutavas kollektiivis (vt Lehtipuro 1980: 8-9). Seda hõlbustas tehnika areng: 1960ndate aastate saabudes olid uurijail kasutada kaasaskantavad magnetofonid, ja helilindid olid muutunud hinnalt sedavõrd soodsaks, et heliülesvõtete kaudu sai võimalikuks ulatuslikegi välitööde usaldatav ja täpne dokumenteerimine.

Esimene reis Talvadasesse. Paadis on Helvi Nuogram-Poutasuo, Lauri Honko ja Olavi Korhonen. Foto Juha Pentikäinen. (TKU/P/67/65.)

Pärimuse elu uurimine mikrotasandil eeldab piisavalt kitsapiirilist uurimisobjekti. 1960ndail aastail saigi paljude teadusalade tüüpiliseks objektiks väikekollektiiv, sageli üks küla (vrd Tommila 1980: 7-10). Nii oli ka Turu Ülikooli saami folkloori uurimisprojektiga. Vaatlusaluses Talvadas külas oli uurimisperioodil kokku kuus majapidamist, mis esindasid nelja suguvõsa. Elatusalade poolest esindas Talvadas Teno jõe äärsetele küladele tüüpilist mitmesuunalist majandust, kus majandusaasta oli rajatud selle igal üksikul perioodil kasutada olevatele ressurssidele. Elu põhines kalastusel (eriti lõhepüük jõest), (rabakana) küttemisel, karjakasvatusel, väikeseulatuslikul maaviljelusel, heinategemisel, marjade, põdrasambliku ja küttepuude korjamisel, palgatöödel (nagu ehitustöö ja kaubavedu) ning erinevatel käsitöödel. Küttemises, kalastuses ja koriluses järgiti territooriumide traditsioonilist suguvõsade vahelist jaotust: igal majapidamisel oli jões oma lõhetõkkepaik ja tundritel oma heina-, põdrasambliku-, marja- ja rabakanamaad (täpsemini vt Saressalo 1982: 59-141). Põdrakasvatuse tähendus on jõesaami kultuuris olnud marginaalne (Nickul 1970: 172-173).

Aastatel 1967-70 ja 1975 tehti külasse erinevatel aastaegadel ja erineva uurijate koosseisuga kokku kaheksa kogumismatka. Välitööd on jätkunud kuni viimaste aastateni - tõsi küll, vähem süstemaatilisel. Küsitletavaiks olid kõik küla täiskasvanud elanikud, kokku 18 isikut, kuigi kõik polnud ühtviisi aktiivsed. Küla parimaid jutustajaid küsitleti ligi 20 korda. Küsitlemisel kasutati üha laienevat küsimusteringi; iga ilmsiks tulnud pärimusmotiivi tundmist püüti testida kõigi külaelanike juures. Keskne eesmärk oli kollektiivi pärimusalase kommunikatsioonivõrgu kaardistamine. (Projektist täpsemalt vt Honko 1971; Saressalo 1981; Nyberg *et al.* 2000.)

Kokku andsid Talvadases tehtud küsitlused umbes 480 magnetofonilinti hõlmava ainestiku, mis on hoiul Turu Ülikooli kultuuride uurimise õppetooli folkloristika ja usundiloo heliar-

hiivis. Tutvustades järgnevalt mõningaid küla uskumustraditsiooni keskseid teemasid, ei viita ma (materjali suure hulga tõttu) üksikutele arhiivühikutele, vaid ainestikust tehtud kokkuvõtvatele tabelitele (TKU/kk 2.6.b.).

Üleloomuliku topograafia

Üks viis liigitada talvadaslaste uskumuspärimust on jagada see jämedates joontes 1) pärimusena vahendatud teadmiseks sellest, milliseid üleloomulikke olendeid ja vägesid on olemas, kuidas need avalduvad ja mõjuvad ja milline on inimese asend nende suhtes, ja 2) üleloomuliku maailma tõepoolest kogetud, inimese elu konkreetselt mõjutavateks avaldumisvormideks. Esimest võiks nimetada rahvausundi «abstraktseks» pooleks või traditsioonilaoks: see sisaldab traditsioonilisi arusaamu näiteks mingi haldja nägemisest ja selle välimusest või muudest omadustest, teatud endelooma tõlgendamisest või ohverdamise mõjust, samuti muistenditraditsiooni. Teine omalt poolt tähendab neid aja ja kohaga seotud olukordi, kus inimene tõepoolest sattub kokkupuutesse üleloomulikuga kas rituaalse käitumise kaudu või juhuslikult, nagu talvadaslaste puhul on kõige tavalisem (üleloomuliku rituaalsest ja juhuslikust kohtamisest vt Honko 1980: 97-99).

Tundub triviaalne, et füüsiline keskkond esitab üleloomuliku kogemisele omad piirid. Olen-dite ja vägede paigutumine keskkonnas pole siiski juhuslik, vaid topograafiliselt organiseeritud. Looduses on teatud kohti ja piirkondi, millega ühel või teisel põhjusel liituvad üleloomulikud tähendused.

Parim vahend Teno jõel liikumiseks on pikk kitsas jõpaat. Sõuab Niiles Antti Pieski Foto Juha Pentikäinen. (TKU/P/67/21.)

Talvadaslaste uskumustraditsioonis on võimalik eristada kolm habitaati, milles igaüks avaldavad mõju omad olendid ja väed: 1) Teno jõgi, 2) selle rannal asetsev tasane külaase ja 3) külast üleval pool kerkiv tundrukõrgendik, kus paiknevad külarahva traditsioonilised elatusalad.

Külaaseme põhjapoolses otsas kerkib suur tundru, *Nuvvos-Áilegas*, mis on üks kolmest Utsjõe valla *Áilegas*-tundrust. See nimi on skandinaavia laensõna ja tähendab 'püha'. Utsjõe või Norra poole (Kaarajõe) tundrute alal liikuv inimene on ikka mingi *Áilegas*-tundru vaate- ja mõjupiiris (Pentikäinen 1995: 142). *Nuvvos-Áilegas*'iga on seotud ulatuslik jutupärimus. Selle jõepoolsel rannakul on kaks kõrvuti asetsevat raviini, mis kas küla isikupärimuse keskse kuju *Stuorra-Jouni* või siis teise võimalusena hiidolendi (*stállu*) suusajäljed (vt Huuskonen 1995).

Saamide vana usundi tähtsaim avaldumisvorm oli *sejd'*ade austamine. Seidad olid kas looduslikud (erilise kujuga kivid, kaljud vms) või puust valmistatud kaasaskantavad iidolid. Elatusalade järgi austati kala-, jahi- ja põhjapõdra-seidasid (vt Pentikäinen 1995: 149-156).

Talvadase pärimus tunneb ligemale kümnet seida, ja need on peaaegu eranditult kalaseidad. Küla lähistel on kaks tuntud seidakivi, nn Seitala seid ja Salkkurikivi; viimane on oma nime saanud soolaastjat meenutava kuju tõttu. Teatakse ka, et veel kogumisajajärgul oli mõnel isikul oma salajane seidakoh, millele ohverdati raha või kala hea kalasaagi saamiseks.

Ka küla ümbritseva tundruala väikejärvedel on kalastamas käidud. Viitteist järve teatakse kahepõhjalistena: järve põhjast on viinud augud või luuk selle all olevasse teise järve. Niisuguste järvede kohta kasutavad külaelanikud nimetust räpnajärv (*reahpenjävri*) või *loktajärv*, ja nende ehitusega on seletatud järve kalarikkuse vahelduvust.

Teatud elatusalad on vahel nõudnud pikemaajalist viibimist tundrutel. Ööbimise jaoks on tundrusse ehitatud varjualuseid ja onne. Paljusid nii rahvaluule kogumise ajal kasutusel olnuid kui ka juba hävinuid, kuid ikka veel tuntud ööbimispaiku, mainitakse üleloomulike elamuste kogemiskohtadena. Ka vanu eluasemeid ja tühjaks jäänud maju nimetatakse tihti «hirmuäratavateks kohtadeks».

Eespool tutvustatud ja teised nende sarnased füüsilise keskkonna kinnisobjektid moodustavad omalaadse kognitiivse kaardi, mille kaudu külaelanikud liigendavad supranormaalset maailma. On siiski vale oletada, et üleloomulikke olendeid on alati ja kõikjal. Kui uurida talvadaslaste geograafilist elupiirkonda tervikuna, siis võib tähele panna, et üleloomulikke kogumusi või jutuaineid liitub lõppude lõpuks suhteliselt harvade paikadega. Ajaperspektiivi paigutatuna väheneb see hulk veelgi; vanimad juhtumid paigutuvad 19. sajandi lõpukümneanditesse, uusimad kogumisajajärku. (Talvadase üleloomulikku käsitleva pärimuse topograafiast lähemalt vt Enges 1998).

Surnud ja muud uskumusolendid

Keskseimad üleloomulikud olendid, kellega külarahva kinnitused on tõepoolest kokku puutunud, on teatud surma ja surnuga seotud uskumus-olendid, samuti *gufihtar* (maa-alune) ja *stállu* (hiiglane).

Surmaga seotud olendeist on kõige sagedamini kogetud ja kõige hirmutavamaks peetud *eahpárash*'it, salaja sünnitatud ja surmatud last, kes ilmutab ennast tundrul liikujale kas nähtamatu nutva olendina, väikese alasti lapse või koguni jänese kujul. *Eahpárash* on ohtlik, sest ta võib inimese ära eksitada ja teda tundide kaupa tõkestada. Tuntud vahendid *eahpárash*'i minemapeletamiseks on talle nime panemine ja meieisapalve lugemine. Ainestikus on rohkesti jutustusi surmatud lapsega seotud kogemustest, mida küsitletavad olid ise kogunud; pärimus oli kogumisajajärgul ilmselt elav (Pentikäinen 1970: 113; Pentikäinen 1995: 221-224).

Talvadase *gufihtar*-pärimus on eriti rikkalik.¹ Külas teatakse paljusid maa-aluste olendite asupaiku. *Gufihtar* on olend, kelle kohastamisest jutustavate memoraatide hulk ainestikus on teiste uskumusolenditega võrreldes tähelepanuäratavalt suur. Tundrus on nähtud maa-aluste põhjapõtru, lehma ja lambaid, kes on suuremad ja ilusamad kui inimeste omad; kaunid maa-aluste neiud on tulnud tundrus ööbivate meeste lõkke äärde; on kuulnud *gufihtar*'ide erakordselt kaunist joigumist; eksikombel on ehitatud laut maa-aluste elukoha peale, mille tagajärjel lehmad haigestuvad ja surevad - need on mõned levinud jutusüžeed.

Ola Samuel Rasmus oli Üleloomulike juttude ekspert. Foto Juha Pentikäinen. (TKU/P/67/3.)

Kui nõrk või ebamäärane kuulmis- või nägemisaisting tõlgendatakse üleloomulikuks, siis peetakse selle tekitajaks tavaliselt *gufihtar*'i.

Ka *stállu*-pärimus on mitmekülgne. *Stállu*'t kujutatakse suurekasvulise mehena, kellel on sageli seljas punane kuub hõbevööga, mille küljes ta kannab oma rahakotti. See on empiiriline olend, kes inimest kohates kutsub teda endaga maadlema. Küla pärimuses on nimepidi teatud inimesi, kes on *stállu*'ga maadelnud. Paljud on teda kaugemalt näinud. Pahatahtlik inimene või nõid võib valmistada *stállu* ja saata selle oma vihamehe kallale. Teiselt poolt on *stállu* muinasjuttude ja naljandite juhm tegelaskuju ja hilisemas pärimuses on temast saanud didaktiline fiktsioon *juóvlastállu* (jõulustallu), kelle abil saadi laste käitumist jõulu ajal kontrolli all hoida.

Nendest nime järgi tuntud olenditest ebamäärasem on *gobmi* (kummitus). *Gobmi* on avar termin: see võib tähendada nii täpsemalt määratlemata uskumusolendit kui mistahes hirmutavat või võõristust tekitavat kogemust.

Muudest uskumusolendeist erineb *ovdasash* (uskumusolend, kes käib inimese eel tema enda kujul), sest teda ei peeta hirmuäratavaks. Küla sellekohane pärimus koosneb põhiosas memoraatidest, millest paljud on seotud ühega küla vanematest meestest: temal teatakse olevat eriti tugev *ovdasash*. Üldine on uskumus, et *ovdasash*'iga liikuv isik kas sureb aasta jooksul või elab erandlikult vanaks.

Loomuliku üleloomulikkus

Looduse keskel elavale ja sellest oma elatist saavale inimesele on ümbruse pidev tähelepanemine iseenesest mõistetav. Tal on ka pärimuse poolt juhitud arusaamine sellest, mis on tava-pärane, mis ei. Paljud loodusnähtused, loomad ja vahel taimedki saavad mõnikord üleloomuliku tähenduse. Teatud tingimuste puhul tõlgendatakse muidu päris tavalisi loodusnähtusi tavalisest erineval viisil - üleloomulikkus on seega seotud kontekstiga. Näiteks esimeseks olemine («kui õngitsedes näkkab esimesena ojaforell, siis ei saa pärast enam midagi») on piisav üleloomulikkuse kriteerium, samuti «vale» esinemiskoht või -aeg. Tundrukaasikus kukkuv kägu ei kõida eriti tähelepanu, kuid maja katusel kukkudes põhjustab ta hirmu ja ebakindlustunnet, sest seda peetakse surma või haiguse endeks. Kevadel tavalisest varem kukkuv kägu taas ennustab halba ja külma suve.

Looduse kohta käiv usundiline pärimus ongi peaaegu eranditult seotud õnne mõistega ja eriti ennetega. Elatusalade seisukohalt tähtsaid ilmaendeid tuntakse küla pärimuses rohkesti, niisamuti ka haiguse ja surma endeid. Ilmaendeid otsitakse muu hulgas päikesest, kuust, virralistest ja vikerkaarest, kuid ka kodu- ja metsloomadest. Tähtsal kohal on põhjapõder: tema käitumise põhjal on ennustatud halbade ilmade tulekut (enne tuisku põhjapõdrad jooksevad nelja või lähevad nõgudesse; või jälle liiguvad ööpäev enne tuule tõusmist selle suunas). Ka paljud linnud on halva ilma ennustajad: järvekaur kiljub ja vares käratseb enne sadu, rabakana teeb enne sulailma kräunuvat häält.

Kägu on halva endena eriseisundis. Eespool mainisin juba tema elupaikade lähedusse tulemise ohtlikkust. Eriti ohtlik on, kui kägu näitab inimestele oma jalgu. Kui kevadel enne käo kukkumise kuulmist pole saanud süüa kala, «situb ta täis», rikub inimese tervise. Niisamuti juhtub, kui inimene hommikul pole midagi söönud ja välja minnes kuuleb käo kukkumist.

Muud halva õnne linnud on rähn ja rasvatihane. Viimatinimetatu on ka õnne rikkuja (*kuorzzu*); kui jahile minnes kohatakse esimesena rasvatihast, võib sama hästi koju tagasi pöörduda. Sama mõju on jäneselgi.

Jõekalastuse tähtsusest kõneleb muuhulgas lõhega seotud sõnavara küllus. Usundilises pärimuses on tuntud müütiline hiigellõhe, kelle tõusu jõge pidi ülemjooksu suunas on mõnedel olnud võimalik näha.

Usundilise pärimuse varieerumine

Eespool on toodud vaid mõned näited Talvadase küla usundilisest pärimusest. Täiesti käsitlemata jäid näiteks arusaamad haigustest ja rahvameditsiin, teadja- ja rahvaarstipärimus, nõidus ja ebausk, eluperioodide ja kalendriiitused, samuti rahvausundi ja kristluse suhe.

Kõikehõlmav esitus olekski artikli vormis võimatu. Ehk suudavad näited siiski osutada, mis laadi pärimusest on Talvadase ainestiku puhul juttu. Järgnevalt vaatlen usundilise pärimuse varieerumist kollektiivis.

Rahvausundi üldkäsitlustes on uurimisobjektiks olevad inimesed esitatud sageli homogeenne massina, keda oletatakse reservatsioonideta jagavat ühiseid uskumusi. Teine viga, mille uurija võib teha, on arvata, et üleloomulikest olenditest *jutustamine* tähendab ilma pikemata nendesse *uskumist*. «Saamid usuvad, et...»-tüüpi üldistused pole harvad isegi uuemates uurimustes. Selles suhtes on Talvadasest korjatud ainestikul oma eeliseid. Pikaajane, samu teemasid üha uuesti korranud küsitlusprojekt andis tulemuseks *tiheda ainestiku* (vt Honko 2000: 15-17), mille põhjal paljastub paikkondliku kollektiivi usundilise pärimuse mitmeladilisuus. Varieerumist võib täheldada mitmetel erinevatel tasemetel.

Juba külaelanike põhimõtteline seisukohavõtt üleloomuliku suhtes vaheldub ratsionalismist/skeptsismist kuni tingimusteta, isiklikel kogemustel põhineva usuni. Esimese katse liigitada talvadaslasi nende üleloomuliku kohta käivate teadmiste põhjal tegi Juha Pentikäinen oma artiklis «Traditsiooni- ja usundiantropoloogilise süvauurimise meetodist» (1970). Ta leidis külarahva seast kokku kaheksa kategooriat, kusjuures liigitamisaluseks oli iga inimese poolt tuntud *eahparash*-traditsioon. Need kategooriad olid:

1. aktiivne *homo religiosus* (usub pärimust ja kannab seda edasi),
2. passiivne *homo religiosus* (usub pärimusse, kuid ei kannu seda edasi),
3. võõra traditsiooni spetsialist (külla elama asunud isik, kes kohalikku pärimust ei tunne),
4. ratsionaliseeriv skeptik (tugineb loomulikele seletustele),
5. indiferentne isik (uskumustraditsioonist mittehoosiv),
6. asjatundmatu,
7. liiga tugevasti sotsiaalse kontrolli all olev (ei saa oma teadmisi avaldada),
8. küsitlusest keeldunu (Pentikäinen 1970: 113-115).

Nagu Pentikäinen ka ise märgib, põhineb liigitus kitsal ainestikul ja ei kehti vältimatult pärimuse muude osade kohta. Ometi on selge, et Talvadase-sarnases väikekollektiiviski leidub nii «kahtlejaid» kui «tõsiusklikke».

Varieerumist on ka külaelanike seisukohavõttudes erinevate uskumusolendite ja üleloomulike jõudude suhtes; usundiline pärimus pole üks tervik, mille inimene kas võtab vastu või tõrjub. Erinevatel olenditel on erinev positsioon üksikisikute maailmapildis. Tähtis, kuid siiski mitte väga selge erinevus näib olevat surmaga seotud olendite ja muude olendite vahel. Viimaseid võidakse lugeda meelegujutuse viljadeks, kuid surmaga seotuid pidada tõelisteks. Kujutelm rahutuist surnuist sobib hästi kristlikku maailmapilti: ebatavalisel viisil surnud või pühitsemata mulda maetud surnu võib olla rahutu.

Varieerumise kolmandat tasandit võib näha tõlgendustes, mida külaelanikud annavad ühele või teisele üleloomulikule kogemusele. Kui sama kogemust on käsitletud mitmetes erinevate inimestega peetud vestlustes, siis varieeruvad tõlgendused ühelt poolt loomuliku (ratsionaalse) ja üleloomuliku vahel, teiselt poolt erinevate uskumusolendite vahel. Näiteks võidakse Teno jõel kalastades kuulnud tundmatut häält tõlgendada kas mingi identifitseerimata linnu või siis surmatud lapse omaks (vt Enges 1998: 16). Kogeja ise ei pea tingimata tuginema üleloomulikule seletusele.

*Lauri Honko küsitleb Ola Samuel Rasmust ja ta poega Ilmari Rasmust.
Foto Juha Pentikäinen. (TKU/P/67/7.)*

Küsitlusest sõltuv varieerumine ongi minu meelest asjaolu, millele tuleb pöörata erilist tähelepanu. Folkloristliku välitöömetodoloogia seisukohalt on tegemist keskse küsimusega: millist informatsiooni me tegelikult saame oma küsitlusmeetoditega ja kuidas see informatsioon kajastab usundilise pärimuse «tõelist elu» kollektiivi argipäevas?

Talvadase välitöödel osales kokku 12 oma taustalt (teadusala, emakeel, etniline taust, sugu, vanus) vägagi erinevat küsitlejat; paljude küsitlejate kasutamine oligi üks projekti metodoloogilistest eksperimentidest. Erinevate küsitlejate tehtud intervjuude võrdlemine osutab, kuidas nii olukorra üldine õhustik kui etteantud jututraditsiooni motiivide käsitlemine jutustaja poolt on otseselt sõltuv küsitleja ja küsitletava vahel valitsevast vastastikusest suhtest. Samadele küsimustele anti eri olukordades erinevaid vastuseid (Nyberg *et al.* 2000: 498-503; Enges 1998: 18).

Kas funktsionaalse süsteemi jälil?

Et võida näidata lokaalse kollektiivi usundilise pärimuse kompleksust, selleks on tarvis Talvadas-kogu sarnast tihedat materjalikorpus. Kui külas oleks - folkloristide kinnistunud välitöötava kohaselt - käidud vaid ühe korra, või kui intervjuud oleks teinud üksainus uurija, oleks meie arusaamad talvadaslaste usundilisest traditsioonist väga kitsad ja ühekülgsed.

Nüüd purustab kogutud ulatuslik aine romantilise pildi homogeenest väikekollektiivist, mille liikmed jagavad ühist teadmist ja kogemust üleloomulikust maailmast. Nii usundiline pärimus kui ka folkloor üldiseltki on külas jagunenud erinevate rühmade ja - lausa häämas-taval määral - üksikisikute poolt edasikantud traditsioonideks. Suguvõsa näib olevat traditsiooni edasiandmiskanalina esmatähtis, kuid tähtsad on ka mitmesugused ealised, soolised jm rühmad (vt Pentikäinen 1970: 111-113).

Oma artikli alapealkirjas kasutasin sõnühendit «usundilise pärimuse süsteem». Kuid kas tõepoolest on tegu süsteemiga? Vastus on eitav, kui otsida süsteemi, mille kõik elemendid asetuvad probleemilt oma kohale. Vastupidi, lokaalsel tasandil osutub uskumustraditsioon sisemiselt vastuoluliseks ja kontekstist sõltuvaks kompleksiks, kus uskumine ja jutustamine ning kollektiivne ja individuaalne on paljudel põhjustel läbi põimunud. Minu meelest on süsteemist kõnelemine siiski õigustatud, kuna inimeste suhtumine üleloomulikku on viimselt ikka traditsioonist juhitud. Uurimise probleemiks on selle mitmetahulise süsteemi eksplitseerimine.

Uskumustraditsiooni tervik saab arusaadavamaks, kui seda vaadeldakse avarama piirkondliku traditsiooni taustal. Oleme koos Marjut Huuskosega (Huuskonen & Enges 1998: 57-63) jälginud üleloomuliku-teemalist jutustamist Teno jõe oru (Tenojokilaakso) jutustamistraditsiooni aspektist ja täheldanud, et näiliselt tõsise jutustamise taga võivad peituda erinevad tähendused. Paljud talvadaslaste jutustustest vahendavad kahtlemata veendunud usku üleloomulike olendite ja vägede olemasolusse, kuid samahästi võib jutustamise funktsioon olla pedagoogiline või humoristlik. Üleloomulikuga seotud teemade kaudu võib jutustaja kas või kommenteerida sotsiaalseid suhteid kollektiivis, testida kuulaja taipamisvõimet ja näidata enda kui jutustaja andekust.

Tõlkinud Kristi Salve

Kirjandus

Käsikirjad

TKU/kk 2.6.b. = Turu Ülikooli kultuurideuurimise õppetooli folkloristika ja usundiloo heliarhiivi käsikirjade kogud. Lapimaa/Usundilise traditsiooni matriitsid

Trükised

- Enges, Pasi 1998. Pelottavia paikkoja, outoja ääniä. Supranormaalin topografiaa tenonsaamelaiskylässä. *Turun yliopisto, Kansatiede. Informaatio*, nr 1/1998, lk 12-19.
- Enges, Pasi 1999. Supernatural Beings and Christian Faith in a River Sámi Village. Valk, Ülo (toim). *Studies in Folklore and Popular Religion*. 3. köide. Papers Delivered at the Symposium Christian Folk Religion. Tartu: Department of Estonian and Comparative Folklore, University of Tartu, lk 221-234.
- Goldstein, Kenneth 1964. *A Guide for Field Workers in Folklore*. Hatboro: Folklore Associates, Inc.
- Honko, Lauri 1971. Kerääjän rooli ja Talvadas. Sihvo, Hannes (toim). *Vanhaa ja uutta Lappia*. Kalevalaseuran vuosikirja 51, lk 276-292.
- Honko, Lauri 1980. Miten luoda terminologia haltijaperinteen tutkimukselle? Lehtipuro, Outi (toim): *Perinteentutkimuksen perusteita*. Porvoo & Helsinki & Juva: Werner Söderström Osakeyhtiö, lk 77-129.

- Honko, Lauri 2000. Thick Corpus and Organic Variation: an Introduction. Honko, Lauri (toim). *Thick Corpus, Organic Variation and Textuality in Oral Tradition*. Studia Fennica Folkloristica 7. Helsinki: Finnish Literature Society, lk 3-28.
- Huuskonen, Marjut 1995. Maisema myytin ja historian kohtauspaikkana. Tuomisto, Anja & Uusikylä, Heli (toim). *Kuva, teksti ja kulttuurinen näkeminen*. Tietolipas 141. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 177-191.
- Huuskonen, Marjut & Enges, Pasi 1998. Berättandets lokala betydelser. Tolkningsmöjligheter för gammalt intervjumaterial. *Nord Nytt* 70/1998, lk 51-65.
- Hyry, Katja & Pentikäinen, Antti & Pentikäinen, Juha 1995. *Lumen ja valon kansa. Suomalainen kansanusko*. Porvoo & Helsinki & Juva: Werner Söderström osakeyhtiö.
- Lehtipuro, Outi 1980. Perinteentutkimus tienhaarassa. Lehtipuro, Outi (toim). *Perinteentutkimuksen perusteita*. Porvoo & Helsinki & Juva: Werner Söderström Osakeyhtiö, lk 7-18.
- Nickul, Karl 1970. *Saamelaiset kansana ja kansalaisina*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 297. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Nyberg, Patricia & Huuskonen, Marjut & Enges, Pasi 2000. Observations on Interview in a Depth Study on Saami Folklore. Honko, Lauri (toim). *Thick Corpus, Organic Variation and Textuality in Oral Tradition*. Studia Fennica Folkloristica 7. Helsinki: Finnish Literature Society, lk 489-536.
- Pentikäinen, Juha 1970. Perinne- ja uskontoantropologisen syvätutkimuksen menetelmästä. *Sananjalka* 12, lk 72-119.
- Pentikäinen, Juha 1995. *Saamelaiset. Pohjoisen kansan mytologia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 596. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Saressalo, Lassi 1981. Tiefenforschung in einem samischen (lappischen) Dorf. *Fabula*, 22. köide, lk 100-105.
- Saressalo, Lassi 1982. *Talvadaksen kylän etno-historiallinen kehitys. Etnologinen tutkimus tenonsaamelaisen kylän elinkeinomuutoksesta*. Folkloristiikan tutkimuksia 1. Turku: Turun yliopiston kulttuurien tutkimuksen laitos.
- Siikala, Anna-Leena 1985. Kansanusko. Avikainen, Paula & Laaksonen, Eero & Pärssinen, Erkki (toim): *Suomen historia* 3, lk 302-369.
- Tommila, Päiviö 1980. Kylätutkimus. Tommila, Päiviö & Heervä, Ismo (toim): *Muuttuva kylä*. Tietolipas 84. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 7-11.

Kommentaari

1. Olen teises seoses üritanud näidata, et *gufihtari*-pärimuse elujõulisuse põhjuseks on põhjaalade tähtsaim ärastusliikumine - lestadiuslus (Enges 1999: 227-280).